

Mål & Mæle • 1

16. årgang 1993

Du får ligesom sagt nogle ting, ikke?

Studerteroprøret i 1968 satte spor i sproget. Nogle af sporene er nu blevet rene klicheer. De foregiver en antiautoritær og imødekommende indstilling, men tilslører i virkeligheden blot budskabet.

Læs side 7

Ja, jo og nej

»Kan De lide østers?« »Kan De ikke lide østers?« Begge spørgsmål besvares bekræftende, hvis man kan lide østers. Søren Brandt forklarer hvorfor i bogen *Sprogets liv 1992*. Se et uddrag side 12

Grafiske tekster

Nogle tekster blander ord og grafik. Det gælder f.eks. køreplaner, diagrammer og principtegnninger. Der er særlige konventioner for, hvordan man skal læse sådanne tekster. Se dem side 14

Maskiner lærer aldrig at oversætte

Tekster er fulde af tvetydigheder, som kræver fortolkning. Og fortolkning forudsætter forståelse af verden. Det har maskiner ikke. Christian Hougaard skriver mere om, hvorfor maskinel oversættelse har dårlige fremtidsudsigter side 20

Den Danske Ordbog

Den Danske Ordbog skal beskrive danske ord i brug mellem 1950 og 1992 og skal udkomme inden år 2000. Grundlaget er ikke bare bøger og blade, men også mange andre medier, f.eks. telefonsamtaler og mælkekartoner. Mål & Mæles læsere opfordres til at være med til at samle tekster side 25

Sprogligheder 2

68'er klicheer 7

**Spørgsmål og
formodninger 12**

**Logikken i
grafikken 14**

**Omkring oversætte-
maskinen 20**

**Mens vi venter
på DDO 25**

Sprogviden 32

... bare du skriver et ord
kan du skrive flere
bare du siger et ord
kan du tænke.

Vagn Steen

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Tøgeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Ina Nielsen

Institut for Almen og Anvendt
Sprogvidenskab

Københavns Universitet

Njalsgade 86, 2300 København S

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Have og være

For nogen tid siden bemærkede jeg at min kone bruger »have« som hjælpeverbum på en række steder hvor jeg bruger »være«. Det drejer sig specielt om »irrealis«, fx:

»Hvis det var mig havde jeg gået min vej«

over for min version:

»Hvis det var mig var jeg gået min vej«

Siden har jeg lagt mærke til at det i virkeligheden er et helt almindeligt fænomen, vistnok også uden for irrealis, og vistnok mest blandt unge. Er

»være« på vej ud som hjælpeverbum? Er jeg i virkeligheden gammeldags af en 35-årig at være?

Det er ikke fordi det generer mig – det interesserer mig.

Venlig hilsen
Peter Zeeberg
Hørsholm

! Nej, du er ikke gammeldags, men det kunne godt se ud til at din kone er det på dette punkt.

I ældre dansk var det sådan at en førnutidsform med *være* tit blev ændret til en med *have* i sammenhænge med »irrealis«, altså det tænkte eller det der ligefrem strider mod virkeligheden:

du skulle have blevet lidt længere hvis han havde klatret op i træet, havde tyren ikke stanget ham
det havde nær gået galt

Man kan læse om det i Kr. Mikkelsens Dansk Ordføjningslære (1911) side 425.

EH

? Krydder

Et morsomt eksempel på sproglig horisontforsnævring var at finde i Mål & Mæle 4/1992 på side 18, hvor Hanne Goldschmidt begår den blandt københavnere så almene og udbredte fejl at forveksle dialekten på den smalle kyststrimmel mellem Tårnbæk Havn og Kalvebod Brygge med sproget. »Man« der altid siger *krødde* har umiskende-

ligt røbet sine opvækstbetingelser i et højst fire kilometer bredt bælte ved Øresund. Det har intet med overkorrekthed at gøre at sige *krydder*. Det siger man. Alle andre steder hvor fænomenet morgenbrød findes. I sydømålene kan det varieres med hårdt d eller med udeladt indevokal, men hvad angår y'et er der ingen vaklen. Det samme gælder vest for Storebælt. Udtalen *krødder* er lige så karakteristisk som *fræd*, *grån*, *trat* for fred, grøn og træ og følger den samme lydlov.

Jeg vil vædde en hel kande kaffe på at lektor Goldschmidt også siger *jøde*-kage. Ikke?

Venlig hilsen
Søren Sørensen
Vedbæk

! Hanne Goldschmidt har egentlig kun – en passant – villet sige noget om rigsmålets udtale, og her synes hun stort set at have ret.

Den Store Danske Udtaleordbog (1991) oplyser side 809 at *krydder* udtales med ø i betydningen 'brød' eller 'lommeur'; en y-udtale kan forekomme i ældre og provinsielt rigsmål. Ordbogen behandler ikke egentlige dialektudtaler.

Om *krydderi(i)* får man at vide at det normalt udtales med y, men at en ø-udtale kendes i københavnsk.

Det passer altså ikke hvad du skriver, at udtalen (*under*)*krødder* er rent lavkøbenhavnsk. Og der er ingen danskere der udtaler *jøde* med et ø (ø) som svarer til ø'et i *høne*, *sørgelig* og *grød*!

EH

? Det høres rart ud ...

Oprindeligt var mine overvejelser her foranlediget af at man på norsk siger »Det høres godt ud«, mens man lige-som vi siger »Det ser godt ud«.

Ved nærmere eftertanke blev jeg imidlertid klar over, at det er mindst lige så besynderligt på dansk.

Vi siger »Det ser godt ud«, men griber til et helt andet verbum, når det drejer sig om at høre – nemlig »Det lyder godt«. Desuden siger vi »Det føles godt«, men »Det lugter og smager godt«.

Hvorfor opfører verberne sig så forskelligt?

Hvis det har noget at gøre med dobbeltbetydningen af disse 'sanseverber' – sætningen »Han lugter ikke godt« er jo problematisk – hvorfor har man så 'valgt' forskellige løsninger?

Lone Lomholt
Espedal, Norge

! Det er egentlig ret sjældent at man kan sige præcis hvorfor noget er blevet sådan og sådan i sproget, og eksemplet med de fem sanser viser det endnu engang.

Tager vi høresansen, har vi et udtryk for at udsende lyd, nemlig *lyde*; at opfatte lyd hedder *høre*; hertil kommer et udtryk som betegner en kvalitet ved sanseindtrykket:

der lød et skud – jeg hørte et skud
det lyder godt/ubehageligt/mærkeligt

Ved lugt og smag har vi næsten det samme:

der lugter (af tang) – jeg lugter tangen
det lugter godt/råddent/usædvanligt

det smager (som honning) – jeg smager hvidløget
det smager godt/sødt/ad hækkenfelt til

Men her er det altså samme udsagnsord der bruges om udsendelse og opfattelse af sanseindtrykket. Ved føle-

sansen må der tages en særlig bøjningsform i brug:

Det føles næsten ikke – jeg føler noget hårdt

det føles godt/foruroligende/ujævnt

Drejer det sig om synssansen, er det igen forskelligt:

det ses tydeligt – jeg ser problemet
det ser godt/frisk/interessant ud

Svarende til *lyde* har vi ganske vist *syne*, men det bruges jo ikke meget i vore dage:

det synes ikke af meget

Men i ældre dansk kunne *se* bruges om kvaliteten af sanseudtryk:

de smager bedre end det ser

Her må vi nu bruge *se... ud*. Dette udtryk kan forbindes med formen *godt*:

hun ser godt ud

Det betyder 'hun er nydelig', 'hendes udseende er tiltrækkende', altså ikke det samme som

hun ser god ud

Det betyder nemlig 'hun ser ud til at være god'. *God* er det eneste tillægsord som i t-form kan forbindes med *se ud*. Vi har altså ikke

hun ser smukt/grimt/klogt ud

Drejer det sig om andre tillægsord end *god*, skal vi derfor have en bøjlet form:

hun ser klog ud – de ser kloge ud

Og det vil sige at *hun ser from ud* har to betydninger. Enten 'hendes udseende er fromt', eller 'hun ser ud til at være fromt'.

Undtagelsen er *farlig*. Det optræder ubøjet ligesom *god*, men uden t:

Det ser farlig ud – de ser farlig ud

Den sidste sætning betyder altså 'deres udseende er grimt', i modsætning til

de ser farlige ud

som betyder 'de ser ud til at være farlige'. Sætningen

hunden ser farlig ud

har altså to temmelig forskellige betydninger: 'hunden er grimt', 'hunden ser ud til at være farlig'.

Kære Lone Lomholt. Du fik ikke svar på dit spørgsmål, men du må indrømme at vi er gode til at snakke udenom!

EH

? Slægtskabsbetegnelser

Jeg har læst artiklen om slægtskabsforhold i Mål & Måle 3, 1992. Spændende læsning, især redegørelsen for præcisionen af slægtskabsbetegnelserne sammenholdt med graden af gennemsnitligt genfællesskab. Jeg kan godt se, at pladsen sætter en meget kraftig begrænsning på forklaringerne af disse forhold. Imidlertid synes det som om Carsten Elbro overser en ganske bestemt forklaring; eller også undlader han den bevidst, fordi den kan være vanskelig at forklare kort. Jeg skal forsøge alligevel.

Jeg tror forklaringen på skiftet i præcisionen i slægtskabsbetegnelserne *også* kan skyldes tabuerne i forbindelse med, hvem i vores familie vi må have sexuel samkvem med. Alle med et gennemsnitligt genfællesskab på eller over 1/4 er tabu som (sexuel) partner, mens alle, hvor det gennemsnitlige genfællesskab er mindre end 1/4, er OK som (sexuel) partner. Det er vigtigt for

os at have nøje rede på slægtskabet til dem, der er tabu, mens det ikke er så vigtigt med resten; vi skal ikke bruge præcisionen til noget. Sproget tjener på denne måde både som kultur*produkt* og som kultur*producent*; i sproget indlejres en *regelmæssighed*, der senerehen (af sprogforskere) kan findes ved en analyse, og tjener samtidig som bærer og danner af en førbevidst *norm* om grænserne for blodskam. I og gennem sproget naturaliseres eller forkropsliggøres det, der er naturligt for os. Eller, kunne man sige, det vores kulturlighed vil tillade vores natur at finde naturligt. Der *er* ingen videnskabelig begrundelse for, at det netop er et genfællesskab på 1/4, der skulle være grænsen; det er et arbitrært kulturligt valg. Det er i hvert fald ikke overvejelser af statistiske sandsynligheder, der har ført til, at grænsen er sat ved 1/4 genfællesskab.

Jeg forestiller mig i øvrigt, at betegnelsernes præcision kunne sige noget om størrelsen af samfundene; et lille samfund (få medlemmer – få potentielle partnere uden for familien) kunne være tvunget til at have videre rammer for pardannelse end et stort (mange medlemmer – mange potentielle partnere uden for familien) – afhængig naturligvis af mulighederne for at hente nye gener ind fra andre samfund.

Det næste skridt kunne være en undersøgelse af, hvorfor vi *nu pludselig* i modsætning til før (hvis det da passer) vil sætte betegnelser på familiemedlemmer, der er endnu fjernere beslægtet med os. Eller lidt videre formuleret en undersøgelse af, hvordan udviklingen i betegnelsernes præcision kan hænge sammen med den historiske udvikling i mulighederne for samkvem med fremmede (forstået meget bredt). Vi kan nu rejse meget længere efter vores partner end før, derfor kommer ta-

buerne til at gælde endnu et led, eller hvordan den nøjagtige formulering nu kunne blive.

En anden forklaring kunne være, at forholdene omkring »mine børn, dine børn, vores børn« kræver, at også halvsøskende, paponkler (eller hvad de nu hedder) etc. tabuiseres. Endnu et argument for tabuens arbitraritet; det er ikke en naturlig, men derimod en social eller sociologisk fælleshed, der sætter grænsen.

Jeg ved ikke om artiklens forfatter allerede har tænkt på noget af alt dette; det faldt mig bare ind, mens jeg læste.

Venlig hilsen
Morten Nørholm
Valby

! Kære Morten Nørholm
Jo, jeg overvejede mulige sammenhænge mellem slægtskabsbetegnelsernes præcision og forbudte partnerskaber. Men kun en større undersøgelse kan vise, om sådanne sammenhænge findes. Eventuelle overensstemmelser i nudansk kan sagtens være tilfældige. Det er muligt, at der er lavet sådanne kulturhistoriske eller antropologiske undersøgelser; men jeg fandt ikke nogen ved en hastig litteratursøgning, da jeg skrev artiklen. Måske er der læsere, som kender til undersøgelser af forholdet mellem slægtskabsbetegnelsernes præcision i forskellige sprog, og hvem man ikke må gifte sig med i kulturer, der taler disse sprog.

CE

? Hva i huleste tenker du på, Mål & Mæle?

Ikke før er nr. 3/1992 dalt ned på ens skrivebord, så må man sette seg rynker i pannen. For hva ser man (ikke)? Jo, at ens landsmann Bente Hagtvet (f. 1948; redaksjonen er alltid pinlig nøyaktig med folks fødselsår) i en artikkel

plutselig opptrer i dansk forkledning!

Artikkelen er altså oversatt (de led-sagende figurer er for øvrig utstyrt med tekster som er et selsomt sammensurium av dansk og norsk). Men var det nødvendig, da? Eller kan ikke Mål & Mæle-leserne tyde norske bokstaver lenger?

I fjor leverte en av M & Ms redaktører, Erik Hansen (f. 1931), en artikkel i et norsk tidsskrift av noenlunde samme art som M & M. »Irritationer« het artikkelen, men var på tross av det både underholdende og lærerik, og ble – som rimelig er – vakkert plassert på første side.

Så kommer det kløvende spørsmål: Hvilket språk tror du Erik Hansen er presentert på – dansk eller norsk?

*Med vennlig hilsen og ønsker
om god bedring
Finn-Erik Vinje*

! Artiklen af Bente Hagtvæt var en redigeret sammenskrivning af to artikler. Vi var desværre nødt til at oversætte den til dansk, da vi ikke er tilstrækkelig sikre på norsk. Selvfølgelig kan vores læsere læse norsk, ligesom nordmænd kan læse Erik Hansen på dansk. Og Mål & Mæle har i øvrigt adskillige gange bragt artikler på norsk og svensk.

CE

? Et kaukasiske substrat for germansk?

Bakke (oldnordisk *bakki*) bliver i almindelighed forklaret som »samme« ord som *banke* og er således cognate af eng. *bank* og tysk *Bank*.

I (nord)ostkaukasiske (nako-lagestanisk) findes imidlertid artsjinisk *baki* »bjerg« og lakkisk *baku id.* – et ord der kunne være vandret tværs over Mellemøsten for ca. 6000 år siden... (I

den nyeste bog om Dene-Sino-Caucasian, V. Shevoroshkin, udg., 1991, påstås der også et dene-kaukasiske substrat for fire germanske ord – dem for »hår«, »gade«, »lam« og »dug«.)

*W. W. Schuhmacher
Gadstrup*

! Der er ofte tilfældige ligheder mellem ord på vidt forskellige sprog. Så hvis man tænker på alle de ord, man kender på de to sprog, er det sandsynligt, at der vil være nogle, der ligner hinanden – uden at være påvirkede af hinanden.

Dette udelukker naturligvis ikke en teoretisk mulighed for, at dit forslag er rigtigt – der findes ikke mulighed for at bevise, at der *ikke* er en sammenhæng. Men i øvrigt kunne det nordiske ord vel lige så godt være nået frem til sprog, som nu tales i Kaukasus ad ukendte veje, så påvirkningen kunne være sket den anden vej.

Der er imidlertid to grunde til, at påvirkningen ikke er så sandsynlig:

For det første er der fra et dansk (nordisk, germansk og indoeuropæisk) synspunkt ikke noget påfaldende ved ordet *bakke*. Det har den form, man ville vente i stedet for *banke* i et vestnordisk sprog. *Bakke* kan siges at være en dialektform i østnordisk, men det er ikke usædvanligt for ord, der betegner landskabsformationer. Der synes altså ikke at være særlige forhold, der taler for, at man skal søge efter påvirkninger udenfor de indoeuropæiske sprog.

For det andet er det bemærkelsesværdigt, at ordet *bakke* enten har glemt den germanske lydforskydning i germansk eller gennemført den i de kaukasiske sprog.

*Jens Elmegård Rasmussen
lektor i indoeuropæistik*

68'er klicheer

Når den antiautoritære følsomhed bliver tom sprogform

Ungdomsoprøret i slutningen af 1960'erne havde mange forskellige mål; men et af de gennemgående var kritikken af autoriteterne. Den var indbygget i slagord som »fantasiaen til magten«, »tilbage til naturen« og »paradis nu«; og kritikken af autoriteterne kom meget direkte til udtryk i modstanden mod »professorvældet« på universiteterne, hvor oprøret havde sit udspring.

Opgøret med autoriteterne, med traditionerne og den »pæne borgerlighed« kom også til udtryk i sprogbrugen. Det drejede sig ikke bare om særlige ord som *provo*, *flippe ud*, *flowerpower*, *samspilsramt*, *bogcafeer* og *bz*, men nok så meget om en øget brug af visse eksisterende udtryk. Det er udtryk, som understreger den personlige synsvinkel, *jeg synes*, *jeg føler*, og udtryk, som markerer mindre skråsikre og mere intuitive udsagn om verden, *det er noget med*, *man overskrider ligesom en grænse*, og *hvis vi på en eller anden måde kunne komme hinanden ved*. Det drejer sig også om udtryk, som markerer et helhedsperspektiv snarere end opsplitning og skyklapper; man taler ikke *om* et emne, men *forsøger at få en åben debat omkring hele problematikken*.

Ligesom al anden særlig sprogbrug indebærer den sproglige markering af åbenhed for alternativer en risiko for at forfladige til tom form. Når det sker, får man vendinger, der kunne tyde på forsigtig og antiautoritær tilnærmelse til virkeligheden, men som viser sig at være den rene tomgang, hvis man tænker efter. Det giver vi nogle eksempler på her. Eksemplerne er mest hentet fra tv og ra-

dio, som det ses af henvisningerne til sidst. De omtalte ord og udtryk er ikke så almindelige i skrevet sprog.

Nogle ting, et eller andet og sådan noget

»Der er *noget* i luften, jeg ved ikke hvad«, kan man sige, hvis man har en fornemmelse, der ikke er tilstrækkelig entydig til at sætte ord på. Man bruger et altomfattende stedord, *noget*, for det, der giver anledning til fornemmelsen. Men brugen af *noget* indebærer så til gengæld, at ytringen bliver abstrakt og kødløs.

Så er det på overfladen bedre at tale om *nogle ting*, »jeg laver nogle ting nu, som jeg har lyst til« (CE), »jeg tror, at det ødelægger nogle ting i mange sammenhænge« (DR), »det flytter nogle ting inden i dig« (PAB), »man kan ligesom sige nogle ting med et dyr, som man ikke kan med en maskine« (PAB). Men i disse sammenhænge er der ingen betydningsforskel. De talende kunne lige så godt have sagt *noget* i stedet for *nogle ting*. Ytringerne kan på overfladen virke mere konkrete, end de er.

Hvis man er blevet klar over, hvad det er for noget, man vil tale om, kan man straks tage det forbehold, at man godt ved, at der er mange forskellige eksemplarer af dette »noget«. »Unge [...] går rundt med en eller anden [følelse]« (CE), »det er også trist på en eller anden måde« (CE). De unge har en følelse, men det er (endnu) ikke klart for den unge forfatter, der taler, hvad denne følelse består i. Ved at bruge *et eller andet* udtrykker man, at man på ingen måde

vil hævde, at ens »noget« er det eneste af slagsen. Man vil ikke gennemtrumfe noget på bekostning af noget andet.

Men denne åbenhed for alternativer kan blive tom: »jeg har skrevet [historierne] på en eller anden idé« (CE). Det er netop meningen med historien, at den er skrevet på én idé og *ikke* en anden. Ligesådan slår den talende sig selv for munden med sit relative »et eller andet« i de følgende eksempler: »jeg vil godt understrege en eller anden forskel« (PAB), »vi vil prøve at diskutere os frem til en eller anden løsning« (DR), »altså, jeg tror, at det er meget svært at opstille en eller anden model« (DR). Hvis det er svært at opstille en eller anden model, så er det svært at opstille nogen model overhovedet. I disse tilfælde er indrømmelsen af alternativerne en indholdsløs sproglig gestus.

Ved at bruge *et eller andet* nævner man et overbegreb, f.eks. »landkort«, og angiver, at man tænker på et af flere mulige underbegreber, f.eks. en globus, et bykort eller et målebordsblad. En pointe ved *et eller andet* er, at man ikke behøver at nævne, hvad man konkret tænker på. Man kan holde sig svævende i det abstrakte.

Men hvis man nu ved, hvad man tænker på, f.eks. »globus«, så kan man markere, at det selvfølgelig kun er én slags kort ud af mange typer. Man nævner det mere konkrete underbegreb, men angiver samtidig, at det bare er ét eksempel blandt flere, »vi laver globusser og sådan noget« (CE). Men også denne åbenhed for mangfoldigheden forstener let til tom form: »[jeg] lever et rart liv og sådan noget« (CE). »Der er ikke nogen, der sagde nej, det skal vi sandelig ikke have, så hvad skal vi bruge tid på det for, og sådan noget« (DDO). Hvad er *sådan noget* her?

Ligesom tilhøreren med god ret kan spørge, hvad *et eller andet* og *sådan no-*

get er, kan tilhøreren ofte spørge, hvordan *sådan* er, »det er ikke [noget], jeg sådan går så meget op i« (CE), hvordan går du så op i det? fristes man til at spørge. »Det er også svært bare sådan at sige« (CE). Det er, som om der er en mere præcis mening; men det er ikke sikkert.

Ligesom

Hvis der er noget, man ikke kan udtrykke direkte, kan man nogle gange bruge en sammenligning. »Han lever ligesom i en anden verden«. Det vil sige, at han opfører sig, som om han levede i en anden verden. Han forekommer ikke at være nærværende. Sammenligning kan også bruges til at udstede et mere generelt forbehold. »Det går ligesom lidt bedre«, betyder, at man har en fornemmelse af bedring, men at man ikke er sikker på, at fornemmelsen er tegn på virkelige fremskridt.

For den åbenstindede taler er et sammenligningsord som *ligesom* derfor funden føde; og det bliver brugt i rigt mål til at sætte forbehold – også hvor de ikke burde være nødvendige. »Hvad skal jeg ligesom gøre med det her liv« (CE), »men nu ved vi ligesom, at Jorden er rund« (CE). »... så at når vi så starter forfra med at *ligesom* med at redegøre for hvordan det foregår, så siger vi i øvrigt med det sødeste smil, vi kan opdrive, at vi er meget fleksible« (DDO).

Det er noget med, at vi er lidt inde på

En vending som *det er noget med* kan bruges som en direkte tilkendegivelse af en åben, prøvende attitude. »Det er jo også noget med [...], at der er krig« (CE). Også på denne måde markerer man, at man godt er klar over, at der er andre relevante forhold ved emnet end lige det, man fremfører. Og det er åbenbart et meget væsentligt forbehold at kunne tage.

En anden mulighed for at lægge afstand mellem emnet og udsagnet er *at komme eller være lidt inde på*, »jeg synes, at vi er lidt inde på at afseksualisere kvinderne« (DR).

Opleve, føle og synes

En konsekvens af en gennemført anti-autoritær indstilling er, at der ikke findes almene normer, man kan eller vil tage for givet. I så fald må man udtrykke sig impressionistisk – man må understrege det personlige i synspunktet. Det kan man gøre ved at fortælle, hvordan man *oplever, føler* eller *forholder sig* til sagen, snarere end, hvordan sagen er. Man kan fornuftigvis sige, at man *oplever* nogen som meget venlige eller dominerende, hvis det ikke er givet, at alle andre vil være enige med en. Når oplevelsen eller følelsen bruges om mindre diskutabile emner, bliver resultatet komisk: »Jeg oplever, at det regner«, »de føler nok, at træerne er ved at miste bladene.« Eller som i vitsen, hvor den ene spørger: »Hvad er klokken?« og den anden svarer: »Ja, hvad synes du?«

Selv den blideste og mest åbne debattør kan blive tvunget til at udtrykke sig stærkere, end den impressionistiske ordbog giver mulighed for. Fordelen ved tværfaglig undervisning er, at »det giver én en masse fornemmelse for de andre fag« (formanden for et studienævn, foråret 1992). »Indsigt i« eller ligefrem »viden om« er tilsyneladende for stærke ord.

Går man endnu mere til sagen, må der modificeres: »Det er noget som på en eller anden måde er lidt underspillet i forhold til, hvad jeg *måske vil*« (PAB). »Det jeg *prøver at påstå* er [...]« (redaktør Knud Vilby i radioavisen 14/6-90, DR P1 kl. 8). Det kan åbenbart være stærke sager at ville noget og at påstå noget.

Meddelelssituationen

68'erne var meget opmærksomme på selve meddelelsen, på kommunikationens forudsætninger, forløb og virkninger. De afslørede skånselsløst sproglig manipulation og demagogi i undervisning, litteratur, politik, reklamer og i pressen og andre massemedier.

Som en følge heraf kom de til at stille meget store krav til deres egen kommunikation. Ikke sådan at forstå, at de lagde større vægt på sproglig korrekthed, ja ikke engang på klarhed, som det er vist ovenfor. Men når man bekæmpede den autoritære, monologiske og manipulerende kommunikation, så måtte man selv udtrykke sig diskuterende, dialogisk og åbent. Man måtte sikre sig, at man ikke talte ned til modtageren, men hele tiden *med* modtageren.

Denne holdning til kommunikationen afsatte nogle tydelige signaler i sproget.

Det mest påfaldende er nok det appellerende *ikke* eller (efter en sætning, der indeholder en nægtelse) *vel*: »Der er alt for mange børn i klasserne, *ikke?*« »Der er jo ikke for mange penge til rådighed, *vel?*« Formålet er at få tilhøreren til at være med. Det er ikke en præken, det her, det er en samtale. Hvad mener du? Bland dig, du skal ikke være en passiv tilhører!

Signalet degenererede meget hurtigt til ganske intetsigende fyld: »Så bliver man glad for alt andet, der dukker op, ikke? Her er en mulighed for, at de kan få lidt mere... her er en lille mulighed, ikke?« (DDO). »Det præger bare altså alle mennesker, synes jeg, omkring mig og også mig selv, altså bare mere indirekte, *ikke*« (CE). »Men det er jo ikke nok til, at verden lige pludselig ændrer farve eller noget, *vel*« (CE). Signalet bruges også efter udsagn, som tilhøreren ikke har mulighed for at bekræfte

eller afkræfte: »Så fik jeg jo hovedpine, ikke?«

Samme appelvirkning tilsigter man ved at bruge den direkte tiltale *du* i stedet for det mere abstrakte *man*: »Og når *du* så klager over forholdene, så får *du* at vide, at *du* kan jo bare finde *dig* et andet arbejde, ikke?«

Det er ikke noget nyt. I århundreder har det almene, men direkte appellerende *du* været brugt af prædikanter, moralister og talere: »Du må ikke ihjelslå«. »Tag fat i det små, hvis det store er mere, end du kan overkomme. Du er jo en hel dansker – det er ikke så ringe« (dronningens nytårstale 1987). »Når din hals er en hal meter nedløbsrør, og din tunge er som en galoche« (PH). Det nye er den næsten konsekvente udskiftning af *man* med *du*. Der er næppe tvivl om, at her er tale om en vis engelsk påvirkning, men appelfunktionen passer fint ind i 68-sprogets mønstre i øvrigt:

»Hvordan måler *du*, at der er noget, der er sjovt, og i hvad måler *du*, hvordan måler du det, at de måske får nogle opførselsnormer eller en, de kan snakke med og sådan noget – det kan du ikke« (DDO). »I fængslet kører tingene efter et skema. *Du* spiser på den og den tid, arbejder fra det til det tidspunkt og går i seng på fastlagt tid« (Politiken 28. 10. 1992).

Jo

Det lille *jo* er et andet vigtigt signal. Dette ords grundfunktion er at markere, at det, jeg siger, er noget, som jeg regner med at tilhøre ved i forvejen: »Vi har god tid. De lukker *jo* først op kl. 10.«

I 68-kommunikationen kom *jo* til at signalere en vis beskedenhed hos den talende: Det er ikke noget sensationelt, jeg kommer med; du ved det meste i forvejen, jeg minder bare om noget, som vi

allerede er fælles om. Igen en forståelig og fornuftig funktion. Nu 25 år senere spores den kun som en meget høj *jo*-hyppighed, der trækker sine mudrede fodspor gennem sproget: »Joe, vi er møgforkælede og dødselvoptagede, simpelthen. Og det er *jo*, altså det er noget, vi på en eller anden måde er opdragede til, ikke. Og der er *jo* simpelthen så mange enebørn nu om stunder, ikke. Og det hænger *jo* også meget sammen med det, fordi man automatisk altså på en eller anden måde bliver mere forkælet med opmærksomhed« (CE).

Omkring problematikken

Et af 68-generationens mål var at se tingene i nye sammenhænge – og dermed helst også i større og rigtigere sammenhænge. Den traditionelle måde at se tingene på var opsplittet og snæver. Nu anlagde man i stedet helhedsbetragtninger og gik ind for holisme. Også denne bestræbelse har sat sig varige spor i sproget.

Et af dem er brugen af *omkring*: »Det gælder om at få en samtale op at stå *omkring* børnenes egen situation.« Der er intet kritisabelt i denne brug af *omkring*. Et af de berømteste værker i dansk sprogvidenskab hedder faktisk »Omkring sprogteoriens grundlæggelse« (Hjemslev 1943). En diskussion *om* økonomien har økonomien som emne; en diskussion *omkring* økonomien drejer sig også om, hvad der styrer økonomien, hvad der gemmer sig bag den, hvad der kan gøres ved den osv., altså den større sammenhæng.

Samme holdning ligger bag den udbredte brug af *problematik* eller *problemstilling*, hvor man tidligere nøjedes med *problem*. Et *problem* er en enkelt opgave eller vanskelighed; en *problematik* er et kompleks af forhold, som skal undersøges og bearbejdes, og af *problemstilling* fremgår det at vi har analy-

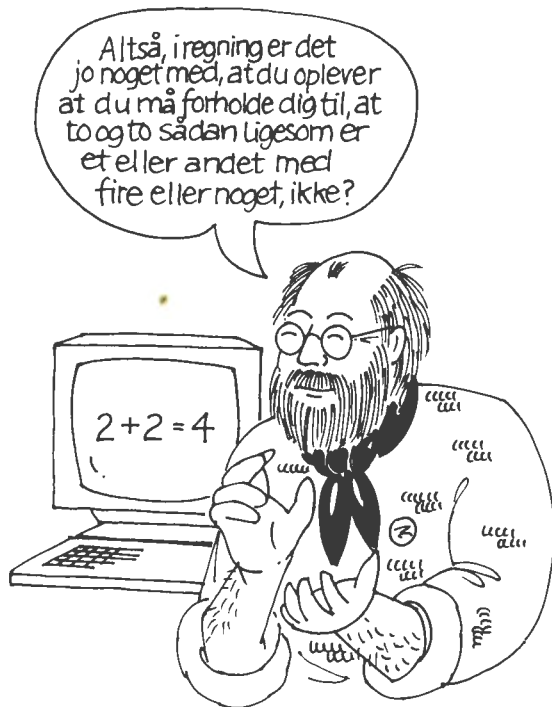
seret situationen og planlagt den måde vanskelighederne skal gribes an på. Og det er jo forudsætningen for en fornuftig *målsætning*, et ord, som dækker meget mere end det snævre og isolerede *mål*. En idealistisk higen efter den store sammenhæng.

Også disse ord er forvitret til tomme klicheer: »Selskabet håber [...] at kunne bidrage til den debat, der foregår inden for Danmarks Radios egne mure og i en bredere offentlighed *omkring* det tilsyneladende neutrale radio- og fjersynsprog« (Modersmål-Selskabets årbog 1983). »Vi havde en masse problemer i etableringsfasen *omkring*, hvordan vi skulle bruge resurserne, ikke?« (DDO). »Vi har fra vor side ganske konkret fremlagt forslag om, hvordan vi – hvis jeg må sige det på den måde – ønsker at løse de *problemstillinger*, der vil fremkomme i tiden fremover« (parodi i Randers Dagblad 27. 2. 1968). »1974-boligforligets *målsætning* om 40.000 nye boliger pr. år må sikres« (LO's og Socialdemokratiets beskæftigelsesplan 1987). »Med udgangspunkt i den akutte hjemlige *problematik omkring* flygtningene fra det tidligere Jugoslavien, har vi spurgt...« (Politiken 24. 10. 1992).

Men engang var de udtryk, som blev brugt af folk, der ville noget med sproget – og med verden.

Når to og to ligesom er fire eller noget

Når man hele tiden skal angive, at verden er større end udsagnene om den, kan det føre til, at man ikke får sagt noget præcist. Det bliver en manér, som ikke alene er en kliché, der markerer budskabet på en uoriginal måde, men en kliché, der lægger tanketåge ud over budskabet. Og derfor er disse 68'er klicheer ikke så uskyldige som »livets lange landevej«. De skal give indtryk af en åben, antiautoritær indstilling, men

formår sjældent andet end at sløre budskabet. Hvad man demonstrerer med kritikløs brug af de omtalte ord og udtryk, er mistillid til egen tænkning.

CE: debuterende forfatter Christina Englund i Københavns Radio september 1992.

DR: debatudsendelse om kønsroller i DR tv den 4/2 1992.

PAB: maleren Poul Anker Beck i DR P1 4/6 1990.

DDO: udskrift af interviewer udlånt fra Den Danske Ordbog.

Carsten Elbro, f. 1955
forskningsprofessor, dr.phil.
Københavns Universitet

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Spørgsmål og formodninger

»Min dengang ca. 4-årige datter Louise og jeg hyggede os sammen«, skriver en mor, »og hun spurgte: »Mor, kan du undvære mig?« Jeg svarede *nej* og hun fortsatte: »Mor, kan du ikke undvære mig?« Igen måtte jeg svare *nej*. Hendes logiske reaktion blev spørgsmålet: »Hvad kan du så?« og jeg måtte sige, jeg elskede hende, men kunne godt forstå hendes undren over, at jeg sagde *nej* til begge dele. Hvorfor skal jeg også gøre det?«

Det er jo ærgerligt at måtte belønne så charmerende breve med dødkedelige formelle redegørelser; men alternativet er altså helt at lade være med at svare, og problemet er da interessant nok. Det lader sig lettest beskrive ved lidt hjælpe-terminologi: de *helhedsspørgsmål* vi behandler drejer sig altid om sandhedsværdien af et *grundudsagn*, og reglen er ganske simpelt den at svaret altid angiver *grundudsagnets sandhedsværdi*: er udsagnet falsk, svares *nej*, er det sandt, svares *ja* eller *jo*.

Udover grundudsagnet kan et *helhedsspørgsmål* endvidere udtrykke en *formodning* om hvad spørgeren forventer svaret vil blive, og pointen er nu at hvis spørgsmålet indeholder en negation, indgår den altid i formodningen, aldrig i grundudsagnet, så dette i sig selv altså normalt er et neutralt, unegeret udsagn. Man kan kun adspørge et negeret udsagn, hvis det skilles ud i en selvstændig sætning: »Er det sandt at du ikke elsker mig?« besvares med *ja*, hvis den adspurgte ikke elsker spørgeren; men »Elsker du mig ikke?« besvares med *nej* i dette så særegent hyppige tilfælde.

Når vi foreslår at behandle negatio-

ner så de aldrig hører til grundudsagnet, men altid til formodningen, er det ikke kun fordi det gør det muligt at give en (slags) forklaring på at mor var nødt til at svare *nej* på begge Louises spørgsmål. Forslaget gør det også enklere at udforme reglen for, om der skal svares *ja* eller *jo* når grundudsagnet er sandt.

Det er nemlig nu blot nødvendigt at sige at bekræftelse af grundudsagnet udtrykkes med *jo*, hvis formodningen er et forbehold, mens der kun kan svares *ja*, hvis formodningen er uforbeholden eller manglende. »Kan du vel lide mig« og »Kan du ikke lide mig« *skal* besvares med *jo* hvis grundudsagnet er sandt; men »Kan du lide mig« og »Kan du godt lide mig?« skal normalt besvares med *ja* i den situation. I de sidste tilfælde *kan* den adspurgte dog svare *jo* eller navnlig *joh*, idet det dermed antydes at det kunne der ellers godt have været en vis tvivl om, selv om spørgeren ikke har udtrykt det.

Vi kan beskrive svarordene på følgende måde (1) *nej* betyder »grundudsagnet er falsk«; (2) *ja* betyder »grundudsagnet er sandt«; (3) *jo* betyder »det er falsk at grundudsagnet er falsk«. Svarordet *jo* er altså i virkeligheden en slags nægtelse, idet det benægter gyldigheden af et formodet forbehold, og det er altså kun en indirekte virkning heraf at det dermed også betyder at grundudsagnet er sandt.

De ord der udtrykker eller indgår i en formodning er dels som nævnt negationer som *ikke*, *aldrig*, *ingen* og dels hvad vi jo kan kalde formodningsbiord som det forbeholdende *vel* og de uforbeholdende *godt*, *gerne*. Pudsig nok slutter

mon sig til den sidste gruppe, hvis vi baserer klassificeringen på beskrivelsen overfor: »Mon Peter kommer?« vil normalt blive besvaret med *ja* eller *nej*, sjældent med *jo*. Forklaringen er muligvis den at *mon* ikke udtrykker nogen yderligere tvivl end den der selvsagt overhovedet ligger i at spørgsmålet står åbent, således at *mon* altså ikke skal regnes som et formodningsbiord, men som et rent spørgebiord.

Vi har nu også en forklaring på at de børnesproglige udtryk »Kan du vel ikke lide sild?« anses for ukorrekte: Hvis *ikke* skulle regnes med til grundudsag-

net (som Louise altså forestiller sig), burde spørgsmålet være fuldt acceptabelt og betyde at spørgeren formoder at det ikke er sandt at den adspurgte ikke kan lide sild; men deri læsning er unaturlig, idet både *vel* og *ikke* indgår i formodningen som dermed blot bliver »dobbelt konfekt«.

Spørgsmål og formodninger er et vanskeligt emne, og jeg hører gerne fra såvel amatører som fagfolk der måtte være i stand til at uddybe de spørgsmål og formodninger jeg her har fremsat.

Søren Brandt, f. 1939
cand.scient. og phil.

Mål & Mæle

Redaktion: Erik Hansen,
Ole Togeby, Carsten Elbro.

Grafik: Hanne Simone.

Ekspedition og tryk:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10,
postbox 3072, 6710 Esbjerg V.

Giro 74734 94.

Telefon 75 15 43 60.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: Ina Nielsen, Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S.

Logikken i grafikken

Om tekster, der bruger papiret på en anden måde

Skrevet sprog er ligesom talt sprog en lang strøm af ord. Det er kun af praktiske hensyn, at man knækker den skrevne tekst i linjer. Principielt er der intet i vejen for, at man foldede teksten ud til en meget lang og smal strimmel papir. På denne måde ville et nummer af Mål & Mæle i fuld udfoldelse få formatet 3,9 mm × 152 m.

Der er heller ikke noget umuligt i, at tekster blev stillet op som spiraler, firkanter eller i lodrette linjer som i kinesisk. Nogle har set vores konvention med at skrive fra venstre mod højre i linjer fra oven og ned som det højeste skriftkulturelle udviklingstrin. Der er dog intet, som tyder på, at skrevet hebræisk, som læses fra højre mod venstre, skulle være mere eller mindre naturligt. Læsere af hebræisk synes hverken at have større eller mindre vanskeligheder med at læse end læsere af andre skrifter.

I nogle tekster er fordelingen af ordene på papiret dog helt anderledes meningsbærende end i sædvanlige prosatekster. Det gælder selvfølgelig for poesi, at linjebruddene giver pauser og rytme; men det gælder i endnu højere grad for 'opslagstekster' såsom køreplaner, prislister, bykort og telefonbøger, at opsætningen på papiret er meningsbærende. Sådanne tekster læser man ikke fra venstre mod højre.

Hvordan man læser sådanne opslagstekster, afhænger af opsætningen og grafikken. Det er streger og kasser, der viser, hvordan orienteringen på papiret skal forstås, om f.eks. det, der står mod højre, er nyere end det, der står mod venstre (tidslinje); eller det mod højre er

større, tungere, varmere, mere konkret eller en følge af det til venstre.

Orienteringen på papiret kan betyde hvad som helst. Men der er visse grafiktyper, der er meget hyppigere end andre. De udgør en slags prototyper eller standardformer, som let forstås af den øvede læser. Og disse former kan så varieres og kombineres i det uendelige. Det følgende er en oversigt over nogle prototyper. Oversigten er sikkert ikke udtømmende.

Tid

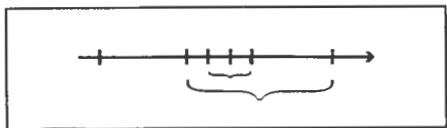
Rækkefølge

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

I en madopskrift er rækkefølgen afgørende. De fleste har sørgelige erfaringer med umulige opskrifter, hvor et nyt trin pludselig forudsætter, at man har forberedt noget, som man aldeles ikke har forberedt. Man står med en legering eller anden sart blanding, og opskriften fortsætter: »hæld nu den smeltede chokolade op«. Chokoladen ligger i skuffen og er langt fra smeltet. Den grafiske standardopstilling af rækkefølge er en liste med den første begivenhed øverst og hver af de følgende begivenheder i

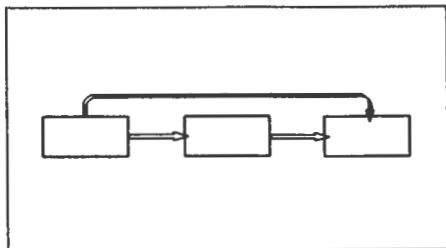
kronologisk række nedenunder. Sådan burde alle madopskrifter opstilles og afprøves, før de skrives i fortløbende tekst.

Tidslinje

Tidslinjen benytter også orienteringen på papiret til at angive tid. Men tidslinjen er ikke bare en først-dernæst-ordning, dvs. en ordinalskala; den er en intervalskala, hvor en given afstand på papiret overalt står for den samme afstand i tid.

Flowdiagram

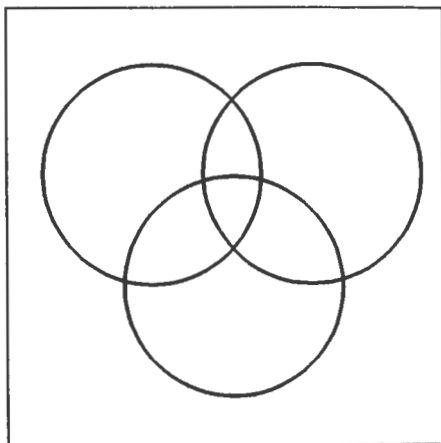

En tredje slags tids-grafik er flowdiagrammet. Det viser tilstanden af et fysisk eller andet emne (f.eks. information) på forskellige tidspunkter. En model for kommunikation er et udbredt eksempel: først er der en afsender, som får en idé, dernæst kodes ideen i et codesystem, f.eks. skrevet sprog, siden genskabes ideen af modtageren.

Mængde

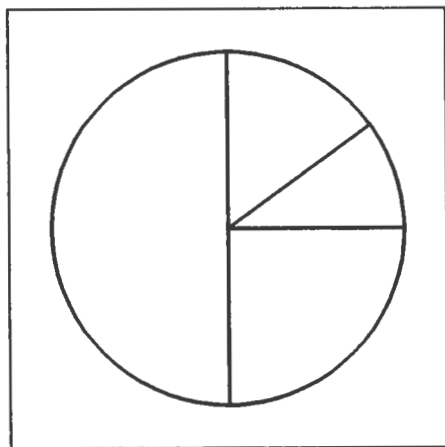
Venn-diagram (mængdediagram)

Det fælles for en række grafiktyper er, at arealforhold på papiret er særlig be-

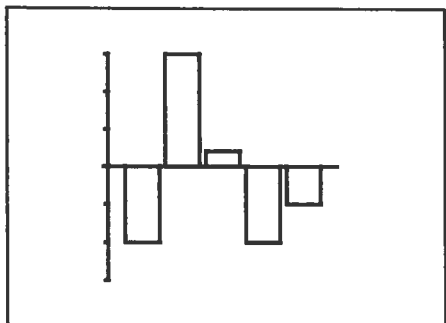
tydningsfulde. Et relativt stort areal markerer en relativ stor mængde. Den engelske matematiker John Venn (1834-1923) har lagt navn til et simpelt mængdediagram. Det består af cirkler, som lapper mere eller mindre ind over hinanden. Hver cirkel repræsenterer en mængde. Den ene mængde kan f.eks. være hidsige personer, den anden kan være rødhårende personer. Hvis de to mængder lapper ind over hinanden, betyder det, at der findes personer, der både er hidsige og rødhårende.

Cirkeldiagram (lagkage)

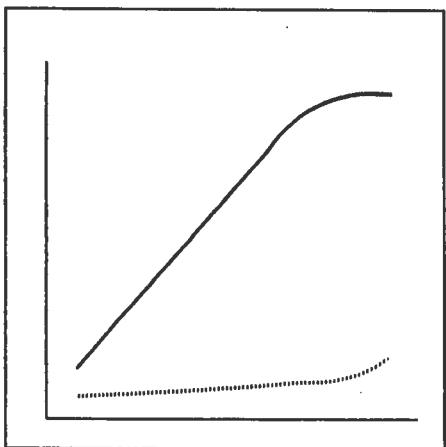
Hvis man vil vise en fordeling indenfor en endelig mængde, kan man benytte et cirkeldiagram. Det er f.eks. velegnet til at vise, hvordan befolkningen stemmer politisk, eller hvordan den fordeles sig på andre områder.

Søjlediagram

I søjlediagrammet viser højden af søjlen størrelsen af mængden. Søjlediagrammet har den mulighed frem for de allerede nævnte mængdediagrammer, at det kan vise positive og negative mængder sammen.

Sammenhæng Linjediagram

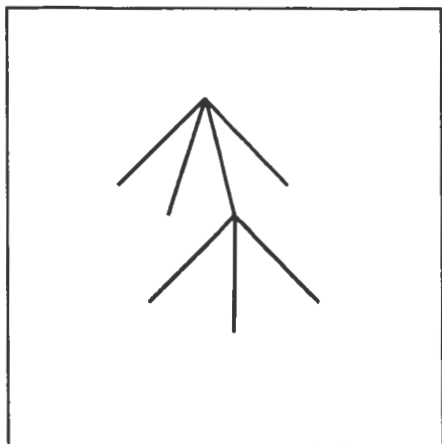
En temperaturkurve er et linjediagram. Ud ad den ene akse sættes tiden, den anden akse viser temperaturen. Her har retningerne på papiret således fået to forskellige betydninger: vandret betyder tid, lodret betyder temperatur. Der er ingen grænser for, hvad der kan sættes på akserne, men begge akser er som regel inddelt i regelmæssige bidder (interval-skalaer).

Krydsklassifikation (ølkasse)

	♀	♂

I mange tilfælde kan man ikke måle eller rangordne de emner, man gerne vil vise sammenhængene imellem. Det kan gælde, når man vil have overblik over kendetegnene ved forskellige lejligheder, hoteller eller andre genstande eller over fordelingen af tillidsposter i firmaet. Så placerer man egenskaberne langs den ene akse og genstandene langs den anden; eller man skriver tillidsposterne langs den ene akse, og navnene på de ansatte langs den anden. Inde i skemaet kan man sætte krydser eller måske noget mere oplysende. Sådanne skemaer er særdeles udbredte: eksempler er tipskuponer, skoleskemaer og pristabeller.

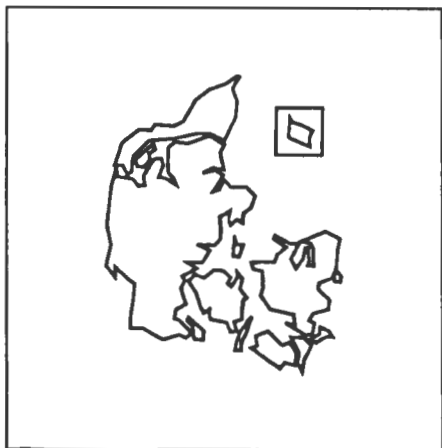
Trædiagram

Det sædvanlige trædiagram har form som et stiliseret træ, der står på kronen. Trædiagrammet er enklere end krydsskemaet, fordi det kun har betydning i én dimension: den lodrette. For oven står det overordnede og mest betydningsfulde, nedad langs grenene står det underordnede. Typiske relationer er helhed-del (f.eks. legemets opbygning) og abstrakt-konkret (f.eks. et organisationstræ i en virksomhed).

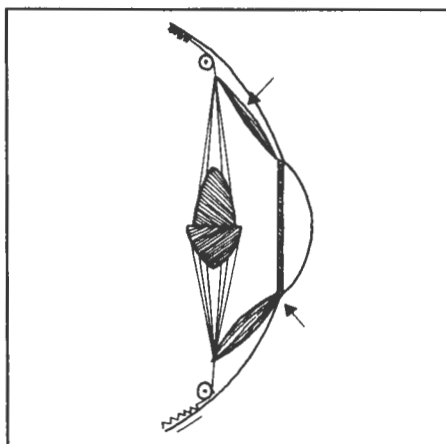
Placering og virkemåde

Kort

Landkortet er ikke verden, men en abstrakt gengivelse af den. Kortet gengiver afstande og arealer i virkeligheden, og kortet fastholder en bestemt orientering i forhold til verdenshjørnerne. Til kortene hører både landkort, bykort, vej-kort og kort over bygninger (arkitekt-tegninger) og andre indretninger.

Principskitse

Principskitsen er et mere abstrakt kort, som ikke længere er afstandstro eller arealtro. Til principskitsen hører sprængtegningen (den »eksploderede« tegning), f.eks. af mekaniske indretninger, funktionstegninger og diagrammer, f.eks. af elektroniske kredsløb. Principskitsen viser, hvordan tingene hænger sammen dynamisk, mekanisk, optisk eller elektronisk.

Sæt tekster og figurer sammen

Her følger teksterne til de 11 figurer ovenfor. Rækkefølgen i teksterne er tilfældig, så prøv selv at finde den rigtige tekst til hver figur. Det er sjældent sådan, at alle oplysninger i teksten kan vises med én og samme type grafik. Men spørgsmålet er, hvilken slags grafik der

vil kunne gengive de fleste oplysninger i teksten.

A. Frederik III

1609-70. Konge af Danmark 1648-70. Enevældig monark fra 1661. Påbegyndte krigen mod Sverige 1657, som endte med den ulykkelige Roskildefred 1658. Blev populær for mod og beslutsomhed under svenskernes belejring af København 1658-60. Valgtes til tronfølger 1647. Ægtede Sophie Amalie af Braunschweig-Lüneburg. Fyrstbiskop af Bremen 1634-43.

B. Læsevanskeligheder

En undersøgelse af voksne danskere læsefærdigheder viste, at andelen af voksne med læsevanskeligheder er stigende med alderen. Især er stigningen stærk blandt voksne uden uddannelse.

C. Impexpo

Firmaet Impexpo har fem afdelinger med vidt forskellige driftsresultater. Udviklingsafdelingen har et underskud på 10 mio. kr., den oversøiske afdeling har et overskud på 15 mio. kr., kommunikationsafdelingen har et overskud på 2 mio. kr., den nordamerikanske afdeling har et underskud på 10 mio. kr., og den gamle fabrik giver de sædvanlige 5 mio. i underskud.

D. Fritid

Nogle af medarbejderne i firmaet Impexpo dyrker mindst én af tre interesser i fritiden. Nogle spiller firmafodbold, nogle spiller badminton, og nogle går til fransk madlavning.

E. Øjet

Når akkomodationsmusklen i øjet er slap, bliver linsen forholdsvis flad, så den ikke bryder lyset så stærkt. Så ser man tingene på afstand klare. Når akkomodationsmusklen er spændt, bry-

des lyset mere, og man ser klart på nært hold.

F. Mænd og kvinder

Store befolkningsundersøgelser har vist overraskende kendsgerninger om mænd og kvinder: 48% af mændene føler sig jævnlige stressede, hvorimod 60% af kvinderne oplever stress. 68% af mændene mener selv at læse 'virkelig godt' eller 'temmelig godt', mens det tilsvarende tal er 83% for kvinderne. Der er omtrent lige mange dårlige læsere blandt voksne mænd og voksne kvinder, i gennemsnit ca. 12%.

G. Om at så græs

Græsførene skal sås tyndt, men jævnt ud. Alle sten og murbrokker skal naturligvis fjernes først. Man fylder også huller og sænkninger med jord. Når man har sået frøene, trækker man plænen over med en rive, så frøene kommer lidt ned i jorden. Plænen skal derefter tromles eller klappes med en skovl.

H. Købstad

Nykøbing Sjælland er en købstad. Den ligger ud til Nykøbing Bugt, der udgør en del af Isefjorden.

I. Program

I hovedmenuen har man fire valgmuligheder: man kan afslutte programmet eller vælge et af tre træningsprogrammer kaldet »stopur«, »fartkort« og »tachistoskop«. Hvis man vælger »stopur«, har man tre træningsmuligheder.

J. Transport

I firmaet Impexpos danske afdelinger bruger medarbejderne forskellige transportmidler. Nogle går (10%), nogle cykler – det gør 15%, og 25% kommer med tog. De fleste, nærmere bestemt halvdelen, kører selv eller bliver kørt i bil.

Grafiske tekster og læseforståelse

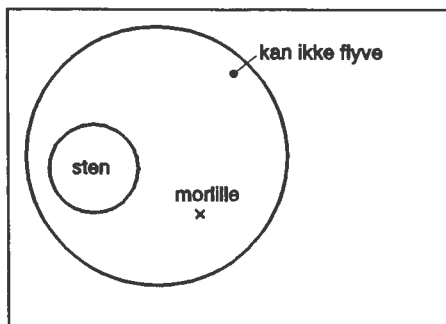
Disse grafiske tekster kan være en god støtte for læseforståelsen. Ved hjælp af opsætningen kan tekstens centrale sammenhænge vises på en ikke-lineær måde. Men denne støtte forudsætter selvfølgelig, at læseren kender til det grafiske formsprog.

Mine kollegers erfaringer med undervisning i avanceret læsning har desuden vist, at læserens egen grafik kan have væsentlige funktioner under læsning af komplicerede tekster. For det første kan den private grafiske tekst hjælpe med at fastholde overblikket over den midlertidige forståelse, mens teksten læses. Desuden kan de endnu ikke udfyldte rubrikker eller positioner i den grafiske tekst være med til at fastholde et læseformål. Læseren kan sige til sig selv: når jeg har fundet ud af, hvad der skal stå på disse tomme pladser i min model, så har jeg fået svar på det, jeg spørger teksten om.

Endelig kan grafiske tekster benyttes til at sammenholde forståelsen af tekster, der ikke er enige. Man kan f.eks. opstille et krydsskema med teksterne langs den ene akse og de centrale emner langs den anden; og i felterne kan man så skrive, hvad den enkelte tekst påstår om det enkelte emne. En sådan arbejdsmåde kan være et led i en 'procesorienteret' læsning, som opdeler et stort læsearbejde i overkommelige enkeltdele.

Grafisk tekst og logik

Grafiske tekster kan endelig være et nyttigt værktøj, når man undersøger holdbarheden af logiske slutninger. Hvis man kan tegne et diagram i overensstemmelse med præmisserne, men i modstrid med konklusionen, så er der noget galt med logikken. Hvis præmisserne f.eks. er 1) 'sten kan ikke flyve' og 2) 'morlille kan ikke flyve', så *kan* man tegne et

venn-diagram, som opfylder præmisserne, men strider mod konklusionen, at 'morlille er en sten'. Og dermed er det indlysende, at konklusionen ikke nødvendigvis er rigtig, d.v.s. at ræsonnementet er forkert.

*Carsten Elbro, f. 1955
forskningsprofessor, dr. phil.
Københavns Universitet*

Omkring oversættemaskinen

Kontordamen lægger det danske brev i oversættemaskinen, og et kvarter efter kommer det ud på flydende japansk. Man går bagover af imponerthed. Hvor er det dog smukt! Jo, opgaven er løst. Den japanske modtager griner, så hans øjne bliver skæve. Men så gribes han af raseri og råber: *Sutemi og taiatoshi og Ho!* (fra vejledningen i Karate).

Danskeren, som er overbevist om, at oversættemaskinen næsten er klar, siger triumferende: *Prøv fx Bedstefar skrev breve til Peter*. Den klarer oversættemaskinen på et par sekunder – *skrev* er fortid til *skrive*, det ved vel enhver. Men prøv så: *Bedstefar skrev breve til Peter faldt omkuld af kedsomhed* – afvises som bavl, og den saglige argumentation lyder: det er da klart, at bedstefar skrev livlige breve.

Mange har den opfattelse, at oversættemaskinen er en realitet – den skal bare forbedres lidt hist og her. Disse myriader af tandhjul og komplicerede jernkæder skal moderniseres. Den leverede oversættelse skal bare have en såkaldt finpudsning, lidt noter skal føjes ind med en diskret rød kuglepen.

Med andre ord: oversætterne får beskeden: Gå hjem og vug! (Go home and rock!) Og computerfirmaerne kan hente milliarder hjem. Og finansministeren sparer millioner i lønudgifter til EF-tolke. Hurra!

Fortids fremtid

Og jeg kaster blikket tilbage. I 1975 holdt Ljudskanov – verdens største kender af oversættemaskinens problem – foredrag på universitetet. Privat hjemme hos mig – vi talte russisk, han

med bulgarsk accent og jeg med tusind russiske ord til rådighed, så en oversættemaskine kunne have gjort nytte – stillede jeg spørgsmålet: »Om hvor mange år er oversættemaskinen en kendsgerning?« Hans svar var »Pjat'desjat«, i ligefrem oversættelse 'halvtreds'. Med andre ord år 2025.

Christian Rovsing, fornem ekspert inden for datateknik, siger: »Prisen for hurtig hukommelse ... er faldet til 2 promille af prisen for 15 år siden (målt som udgifter til at lagre 1 million bytes i hurtig computerhukommelse)«. Hans udtalelse er fra 1981. »Dette prisfald fortsætter i de nærmeste år, og det vil derfor snart blive økonomisk forsvarligt at lagre hele sætninger med tilhørende korrekt oversættelse.«

Hans konklusion er klar og særdeles væsentlig: »[Jeg kan] ikke forestille mig, at en litterært acceptabel maskinel oversættelse af skønlitteratur nogen sinde vil blive mulig. Tekniske rapporter og lignende vil man efter mit skøn dog kunne nå en tilfredsstillende kvalitet af inden for en nær fremtid.«

De mange løfter

Det er ugørligt at give referat af de talrige artikler i vore dagblade om computerteknik, men lad os dog lige opfriske nogle linjer fra Berlingeske Tidende for ti år siden (19.4.1982). Rovsing vil i samarbejde med et hollandsk firma »fjerne en del af sprogbarriererne mellem EF-landene«. Som »mellemstation« er valgt Esperanto. Danskeren som finder frem til en rapport i et EF-land, skal kunne trykke på en knap, hvorpå dansk-

oversættelsen vil tone frem på skærmen.

Alt i alt ser det tåleligt lovende ud for oversættmaskinen. Og en meningsmåling viser, at vurderingen er: ved skønlitterær tekst nej, ved faglig tekst ja.

Her skal det imidlertid øjeblikkelig siges, at faglig tekst, hvis man herved også kan forstå en økonomisk eller en politisk rapport og tilsvarende, i stor udstrækning rummer de samme problemer som den skønlitterære tekst. Betragt *forholde* og *forholde sig* i *For-søg ikke at forholde mig min arv - hvorledes det forholder sig - forholde sig til et aktuelt spørgsmål - hvorledes det forholder sig til næste år - forholde sig tavs*.

»Nyt fra Odense« (25. juni 1984) indeholder en artikel med den noget nedslående overskrift »Lang vej til oversættmaskinen«. Københavns Universitet, ses det af redegørelsen, arbejder med en computermode, der skal kunne oversætte fra et sprog til et andet. Udviklingen af projektet anslås at tage 5½ år. (I dag skriver vi 1993). Artiklen går ind på den øjeblikkelige situation og den kapacitet, man tilstræber. Yderligere tales der om det første system til maskinel oversættelse, skabt ved midten af århundredet, og om et af EF brugt system, Systran, (talen er om 1984). – »Den praktiske værdi af systemet synes at være noget diskutabel«. Artiklen peger også på et fremkommet forslag om at udvikle et »fælles mellemsprog«, som alle sprog skulle oversættes til – et såkaldt helt nyt sprog karakteriseres dog som et »meget ambitiøst projekt«.

Hvorfor løfterne aldrig vil blive indfriet

Det er meget tvivlsomt om oversættmaskiner er mulige. Men hvilke problemer er det, de møder? Hvilke kan løses, og hvilke kan absolut ikke løses?

Mange vil her pege på vanskelighe-

derne ved at gengive danske ord på det fremmede sprog, og her nævnes som eksempel ofte *hyggelig*; det er en velkendt sag, at sådanne ord nærmest er uoversættelige.

Dernæst peger man på ord og ordforbindelser, der er så nye i sproget, at de let overses af den udenlandske programskaber, fordi hans ordbog næppe kender dem. Altså typen *gyldne håndtryk*, *dip-pedut*, *skaffedyr*, *politikerlede*, *sofa-vælger*, *dyneløfter*, *skattefar*, *papir-nusseri*, *samfundsnasser*, udtryk fra det seksuelle liv eller *skærm-trold* og en *varm kartoffel*. Eller måske her sekvenser som *krisen kradser*.

Men dette er i virkeligheden ikke noget problem, for sådanne ord kan forklares eller ligefrem oversættes, de kan føjes ind i programmet uden større vanskeligheder.

Det vejer betydelig mere til, at ord tit er mangetydige. Hermed tænkes ikke på tilfælde som *ros* (anerkendelse) over for *ros* (nedsættende om kriminelle nederst i samfundet) – de får simpelthen hver sin plads i ordbogen. Nej, det drejer sig om mangetydigheden i ét ord. Og denne mangetydighed er vel at mærke ikke noget, der optræder hist og her, men et såre hyppigt fænomen. Mennesket begriber uden videre, hvilken »betydning«, også kaldet *bemærkelse*, der er aktuel, men maskinen er i stor nød.

Ordbogen markerer det ved en opdeling: 1) 2) 3) osv., og enhver, der benytter ordbog, har lagt mærke til det uden nogen sinde at lægge mærke til det! Betragt nu for eksempel ordet *optaget*: *Olsen er optaget* (forretninger) – *Maria er optaget* (har allerede en kæreste) – *Morten er optaget* (i klubben), eller *telefonen eller wc er optaget*. Grundledet giver ikke løsningen, selvom det kan give et fingerpeg, (i spørgsmålet person/ting). Ordet *igen* må jo da være pårelet. Næh, om forladelse, se engang

her: *han svarer igen* (med trykstærkt *svarer*: han svarer for anden gang), eller *han svarer igen* (med tryksvagt *svarer*: han siger imod) – *nu svarer han ikke igen* – *det var nu ikke så snedigt igen* – *han har ikke langt igen*.

Den omgivende tekst

En velkendt løsning, et godt råd, er: Se på ordene i den forudgående og den omgivende tekst (konteksten, hvilket ikke falder sammen med »meningen«). Oversættelsesmaskinen må jo kaste blikket søgende omkring! Men ak, det har oversættelsesmaskinen ikke en ecu forstand på. Den menneskelige hjerne kan ikke undværes. Maskinen ser kun sorte bogstaver på hvidt papir. Konteksten hjælper os ikke – ihvertfald ikke effektivt:

Han gik med til Østerbrogade / han gik med til forliget. Eller: *Han slog sig på spiritus / han slog sig på komfuret.* Eller *følg mig straks / følg mig hjem.* Lærerigt er: *Den behandling vil jeg ikke finde mig i / den situation vil I ikke finde mig i.*

Konteksten er måske til hjælp i: *Vinden har lagt sig / kvinden har lagt sig.* Sidste sætning kan fortsætte: *lagt sig efter guitarspil* (dyrker musik), men også: *lagt sig efter guitarspillet* (hun blev træt).

Hvad hjælper konteksten? Der skal megen dressur til, før maskinen kan skelne: *Gebyret er lovligt / gebyret er lovligt stort.*

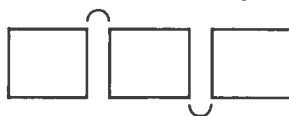
Det lyder besnærende, at maskinen af situationen skal »se« noget af sammenhængen, det vi kalder »meningen«, men vi siger nej. Måske kan den, ud fra skellet mellem person / ikke-person – hvordan man nu ellers terper det ind i maskinen – klare *Åge svømmede over / Åen svømmede over.* Noget sværere bliver det med *Hvordan gik det egentlig for sig?* overfor *Hvordan gik det egentlig for dig?* Her har vi identisk kontekst:

Med afvigende kontekst: *Det skal der lov til / Det har vi lov til / Hvad har vi en lov til?* Eller se: *Jeg skal huske at sortere dem fra i morgen* – der rummer ca. 3 meninger.

I det mindste skal manuskriptet, før det lægges ind i maskinen, forsynes med titusind vejledende signaler, og de skal skrives med de bogstaver og tegn, maskinen behersker, ikke med kuglepen. Altså signaler for talesprog, højtideligt sprog, gammeldags sprog, fyndord, fraseologi, talemåder, vulgærsprog, slang, professionel argot etc., så maskinen søger hen til det rette sted i systemet. Hjælper det mon?

Zgu

Mange sprogfolk har brug for en formel eller en grafisk afbildning, så man »ser« problemet for sig. En mulighed er

der skal illustrere tanken: hører de to første enheder sammen eller hører de to sidste sammen? Eller lader det sig ikke afgøre, hvilke der hører sammen?

Vi mener vistnok ord (uden at sige noget om ordklassen), og lidt barnligt kalder vi det treheds-sagen. Der er rimeligvis også ordsekvenser der kan afbildes på denne måde. Vi har forsøgsvis ud-sagnsord med *sig* i tankerne, typen *han vasker sig*. I første omgang tror man måske, at *sig* er snævert knyttet til ud-sagnsleddet og står tæt op ad det, hvad der vil være en lettelse for oversættelsesmaskinen, men man kommer på bedre tanker ved at betragte *om søndagen vasker Petersen sig* eller salmens *Sig månen langsomt hæver*. Med andre ord, ud-sagnsord med *sig* kan knap afbildes med vores firkanter.

De enorme vanskeligheder ved ud-sagnsord på *sig* angår os kun delvis. Of-

test har sproget med et sådant *sig* skaffet sig et nyt udsagnsord: *de unge holdt bryllup. Svigerfar afholdt udgifterne. Svigermor afholdt sig fra kommentarer. Pastor Jensen var afholdt.* (Den der har beskæftiget sig med russisk, ved at udsagnsord på *-sja*, der til en vis grad svarer til vores *sig*, men hører ubrydelig sammen med udsagnsleddet, har optaget forskningen i to hundrede år, og at reglerne først er fundet i disse årtier. Ingen morsomheder om perestrojka).

Oversættemaskinen får svære timer

Til brug ved vore prøvesætninger, der skal analysere oversættemaskinens kapacitet og består af et »skelet« med plads til nogle ord der skal give naturlige omgivelser, kan vi indføre kunstordet *zgu*. Det tolkes som *z* for ukendt størrelse og *gu* for generelt udtryk. Uden prøvesætninger kommer vi jo ingen vegne. *Zgu* vil sige et ord (uanset ordklasse) eller måske en sekvens, som *kan* stå og eventuelt *skal* stå i prøvesætningen.

Betrakter vi kun *hun venter sig* (er gravid), siger vi let: Punktum! Sætningen er aldeles komplet, og en tilføjelse: *et barn* – ja, det er nærmest pjat, for det er jo udtrykkelig sagt gennem de tre ord. *Zgu* driller os. Sætningen kunne jo lyde: *hun venter sig snart* eller *venter sig igen* (hun venter sig (*zgu*)), med et muligt (*zgu*). Det indføjede element kan være muligt i sætningen, eller nødvendigt – eller udelukket. Det giver hovedbrud, og der kunne måske være grund til for tydelighedens skyld at markere det udtrykkeligt: muligt (*zgu*), nødvendigt *zgu* og udelukket ÷ *zgu*.

Siger vi *han venter sig*, har vi at gøre med et nødvendigt *zgu* efter *sig* (men det er oversættemaskinen sikkert orienteret om, hankøn føder ikke børn). Fortsættelsen kan vise sig at være af afgørende

vigtighed. Betragter vi nu: *det kan der være noget om*, så er det en fast vending, og den kunne teoretisk tastes ind i systemet. Men det er ikke en stiv og ubrydelig tekst. Det ses hurtigt, at indskud og småændringer tillades. Vi bør måske stille det således op: *zgu kan der (zgu) være zgu om*, fx *dette kan der (jo) være en del om*. For at sige det kort: sætningen kan ikke lagres i systemet.

En stiv og ubrydelig vending har vi vel i *ikke let at bide skeer med*, som oversættemaskinen godt kan være tjent med at have i lageret (»not easy to bite spoons with« undgås da). Vi ser bort fra, at den talende lejlighedsvis kan finde på at fordreje vendingen og tale om sølvskeer etc. – men dette ligger uden for normen.

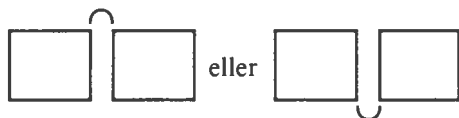
Sammensatte udsagnsord

De sammensatte verber driller. Vi tænker på situationer, hvor leddene er spredt. *Vaske op* er let nok, her står ordene umiddelbart ved siden af hinanden. Sværere er: *hun vaskede straks op* eller *hun vaskede tallerkner op*. Eller betragt *leve op til* over for *han lever (zgu) op til forventningerne* med uberegnelig afstand mellem leddene. Maskinen får svært ved at finde frem til det til sammensætningen hørende led. Og skulle det lykkes, står den over for et sandt virvar. Se lidt på tilfælde som *døden er indtrådt* – *Dorthe trådte snart efter ind*.

Måske har vi peget på noget centralt, og den interesserede vil have udbytte af at læse en artikel om sammensatte udsagnsord i *Mål & Måle* 4 1991. Udsagnsord med forstavelse er karakteristiske for dansk (skandinavisk): *beskrive, udskrive, indskrive, forskrive, foreskrive*, eller forsyn *-skrive* med *af-*, *op-*, *under-* osv. Ligeså er de karakteristiske for tysk og i høj grad for slaviske sprog, mens de er svagt repræsenteret i engelsk og fransk. Skønt sproget med disse forsta-

velser netop tilsigter en præcisering, er effekten tit en broget mængde, se fx *udføre*, *tiltale* og tusind andre udsagnsord – maskinen står over for en uløselig opgave.

Helt afgørende – og vi taler rimeligvis om et stort udsnit af problematikken – er spørgsmålet: mener teksten

Til eksempel:

kraftig pålæg om – tilbageholdenhed
lækkert pålæg – om søndagen

Eller se på:

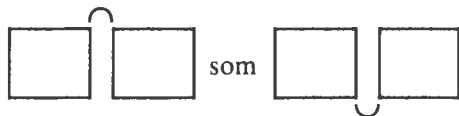
Han sidder inde med – stor viden
overfor

Han sidder inde – med god grund
(fængslet for mord).

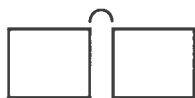
Endvidere:

Sæt dig ind i – sagen
sæt dig – ind i salen.

Tilfældet *her er ingen grund – til – salg*
– skaber forvirring. Her kan vi lige så godt have

For oversættmaskinen rent kaos. Noget lettere er *her er ingen grund til panik*, som er

Vanskelighederne forstærkes (i treheds-sagen) i tilfælde som *det skal siges til din ros* over for *til din ros af digteren Delvis*

Brubar vil jeg bemærke ... Således er til din ros to ting.

Den tekst, der skal oversættes, må som sagt forsynes med titusind små signaler – hvis det ellers kan nytte noget. Derefter er der højst en spinkel chance for at maskinen kan præstere en slags rå-oversættelse, som kan være til støtte for den, der står for renskrivningen – han eller hun skal kunne begge sprog godt. Den, der gjorde teksten klar til maskinen, er nok brudt sammen. Næsten alle ord kan drille, og hvad værre er: de kan drille om kap. »Det lakker mod enden«, sagde Larsen – en håndværker havde spildt en dunk fernis ned ad ryggen på ham. Nu er lakken kradset af og Larsen er kradset af.

En trøst er det, at den tilrettelagte, med signaler forsynede tekst, efter alt at dømme er lige egnet til alle sprog, den ønskes omplantet til.

Vanskelighederne er uovervindelige: et ord betyder ofte flere ting, konteksten varierer uafbrudt, ordenes rækkefølge, som vi tror er så elegant i dansk, skifter efter den talendes ønske, og meningen er tåget som i *De røg i totterne på hinanden* (They smoked...).

Den menneskelige oversætter lever videre. Hurra! Han skal ikke tage billetten! (take the ticket).

Computerfirmaerne har måske brugt millioner forgæves. Men lad os håbe, at de anvendte penge har bidraget til at forbedre teknikken.

*Christian Hougaard, f. 1915
fhv. lektor i slavisk
Københavns Universitet*

Mens vi venter på DDO ...

Den 1. september 1991 gik arbejdet med en stor ordbog over nutidsdansk i gang. Den udgives af Det danske Sprog- og Litteraturselskab på forlaget Gyldendal. Projektet, der finansieres ligeligt af Kulturministeriet og Carlsbergfonden, er budgetteret til 30 millioner kroner. Prisen bliver rimelig: 2.000 kr. (1992-kroner) for hele værket.

Den Danske Ordbog eller DDO, som den også kaldes, skal være en dækkende beskrivelse i ordbogsform af det danske sprog i perioden ca. 1950 til og med 1992. Den nye ordbog tager altså fat, hvor den store *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956) slap. Den bliver på seks bind og skal indeholde ca. 150.000 opslagsord.

Arbejdet skal efter planen forløbe i tre etaper:

- 1) Indledende fase
september 91 - marts 93
- 2) Redaktionsfase
marts 93 - marts 98
- 3) Afslutning
marts 98 - september 99

I den indledende fase er der nogle vigtige opgaver, der skal løses. For det første er vi i gang med at opbygge en elektronisk tekstsamling på ca. 40 millioner løbende ord fra perioden 1983-92. For det andet afgør redaktionen, hvilke opslagsord der skal indgå i værket. Og for det tredje redigeres ca. 3% af artiklerne som en prøve.

I den fem år lange redaktionsfase vil de resterende 97% af artiklerne blive redigeret af 6-7 fuldtidsansatte redaktører.

Afslutningsvis er der afsat halvandet

år til korrekturlæsning samt fremstilling og distribution af værket. Sidste bind skal efter planen udkomme lige inden årtusindskiftet.

Ordbogens indhold

I artiklerne skal brugeren kunne finde oplysning om stort set alt, hvad der er værd at vide om et ord: stavning, ordklasse, bøjning, udtale, betydning, konstruktion (forbindelse med andre ord), etymologi (ordets oprindelige betydning) og ordets alder i dansk. Betygningsdefinitionerne bliver underbygget med et stramt redigeret udvalg af citater fra autentisk sprogbrug.

Kilder og hjælpemidler

Et opslagsværk af dette omfang kan kun laves på så kort tid, hvis medarbejderne kan udnytte foreliggende kilder og hjælpemidler. Det siger sig selv, at eksisterende ordbøger vil blive et vigtigt grundlag for DDO, ganske som DDO i fremtiden bliver en værdifuld kilde for nye ordbøger, både dansk-danske og dansk-fremmedsproglige ordbøger. Ud over tidligere udgivne ordbøger har DDO to hjælpemidler til rådighed, nemlig Dansk Sprognævns seddelsamling og edb.

Gennem de sidste 37 år har medarbejderne ved Dansk Sprognævn opbygget et kolossalt kartotek, der i dag rummer ca. 850.000 sedler. Hver seddel registrerer en iagttagelse af en sproglig nydannelse – fx et helt nyt ord eller et gammelt ord brugt i en ny betydning. Kartoteket, der er et vigtigt redskab for nævnets rådgivning, er selvfølgelig også en guldgrube for redaktører af moderne

ordbøger. Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955, så den nye ordbog har videnskabeligt grundlag for stort set hele den periode, værket dækker.

En tredje og helt afgørende faktor hedder edb. De tider er forbi, hvor almenheden opfattede en ordbogsredaktør som en stuelærd, der efter at have levet et helt liv blandt tusindvis af støvede sedler, som kun han selv og nogle få kolleger kunne hitte rede i, gik på pension eller udåndede midt i bogstav s. Den teknologiske udvikling har banet vej for en helt anden redigeringspraksis. Før i tiden var det udelukkende redaktørernes hjerner, der skulle håndtere de informationer, der – nedfældet på utallige kartotekskort (excerpter) – var grundlag for artiklerne. Ganske vist har metoden givet imponerende resultater: Slår man op i fx Ordbog over det danske Sprog, må man tage hatten af for den enorme viden, hukommelse og systematiske grundighed, redaktørerne har udvist, når de dokumenterede ordenes forskellige stringente strukturerede og definerede betydninger med træffende citater og præcise kildeangivelser. Men nutidens ordbogsredaktører er unægtelig heldigere stillet: Vi har den moderne teknologi til hjælp. Ved at opbygge en elektronisk tekstsamling, kan vi skaffe os et vigtigt supplement til vores egen viden om sproget. Men teksterne skal først indsamles og bearbejdes.

Et elektronisk tekstkorpus

DDO's redaktion er i fuld gang med at opbygge en sprogdatabase eller et elektronisk tekstkorpus, som man siger. Dette elektroniske tekstkorpus er en repræsentativ samling tekster fra en given periode lagret på edb. Omfanget er som nævnt sat til 40 millioner løbende (dvs. ikke nødvendigvis forskellige) ord¹ inden for det, vi kalder *primærperioden*, nemlig årene 1983-1992. (Denne

artikel indeholder 2220 løbende ord.) At dette tiår er det primære, vil i praksis sige, at der som hovedregel kun vil forekomme belysende citater fra denne periode i artiklerne. Den Danske Ordbog har trods alt mindre end en fjerdedel af den plads til rådighed, som Ordbog over det danske Sprog på 28 bind fylder.

40 millioner ord lyder umiddelbart som et astronomisk tal, men når det kommer til stykket, er det ikke mere end, hvad ca. 500 romaner indeholder. Det er ikke svært at skaffe 40 millioner løbende ord fra 1983-1992 i maskinlæsbare form. Vanskeligheden består i at opfylde korpusdefinitionens krav om *repræsentativitet*. Her må man først afgøre, hvilken slags sprog en dansk nutidsordbog skal beskrive.

Ordbogens målgruppe

Den Danske Ordbog skal så vidt muligt inddrage hele den sproglige virkelighed. Hidtil har standardordbøger som Ordbog over det danske Sprog og Nudansk Ordbog overvejende afspejlet det professionelle skriftsprog – især som det fremtræder hos anerkendte forfattere. Blicher og Goldschmidt fx var storleverandører af citater til redaktørerne af Ordbog over det danske Sprog, men hvad med Maren i Kæret?

DDO's målgruppe er meget bred. Den henvender sig ikke først og fremmest til professionelle sprogbrugere – forfattere, journalister, lærere og sprogforskere – men til hvem som helst, der interesserer sig for moderne dansk. Ordbogen skal beskrive sproget, men ikke være en norm for, hvordan det efter 6-7 redaktørers mening burde være. Bl.a. derfor er det naturligt, at en nutidsordbog inddrager både det skrevne og det talte sprog. Og ikke blot det sprog, vi taler og skriver, når vi henvender os til andre i en formel situation, men også det, vi bruger i familiens skød og ven-

ners lag. Dertil kommer alment brugt fagligt sprog, jargon og argot samt ungt sprog. Når et udbredt tekstbehandlingsprogram har en kommando, der hedder »UDRYD HOREUNGER«, er det nyttigt med en ordbog, der kan forhindre, at brugere uden kendskab til typograf-sprog tager opfordringen bogstaveligt med blodsudgydelser til følge. Når en elev på 14 år kommer hjem fra skole og erklærer: »Min matematiklærer er en værre laps«, skal DDO kunne oplyse forældrene om, at *laps* i ungt sprog ikke betyder overdrevent moderigtigt klædt mand, men snarere det mod-

satte (sjusket klædt person). Hvis forældre vil være med til at forhindre den slags meningsforstyrrende betydningsglidninger i at opstå – »tænk, nutidens ungdom ved ikke engang, hvad *laps* betyder!« – kunne de passende opdrage deres barn til at bruge DDO fremover.

Ønsket om at inddrage så mange facetter af sproget som muligt gør opbygningen af korpusset til en tids- og resursekrævende affære. Det er ikke særlig meget talesprog, der foreligger på disketter i maskinlæsbar form; en stor del må møjsommeligt tastes ind – helst af en

Vikingerne vandt

Altså dem på langsiden

Tonny Klysner i Moskva
Moskva (Ekstra Bladet)

Satans. Det er sgu nemmere at være en glad vinder end en god taber, fastslår den dannebrogsklædte viking, mens han stående klapper efter kampen på Lenin Stadion.

Denne gode taber var nu ikke noget problem for de 8000 danskere. Der bliver stadig sunget højt efter nederlaget i Moskva.

– Vi har ikke haft nævneværdige problemer med vores danske gæster, konstaterer Moskvas politicer. Men her havde man heller ikke været ...

Tekstbeskrivelse

Teksttitel: Vikingerne vandt

Værktitel: Ekstra Bladet

Lokalisering: side 64

Sprogtype: almensprog

Udtryksmedium: skriftsprog

Synsvinkel: »reception«, dvs. offentligt sprog

Aldersrelation: voksen til voksen

Medium: dagblad

Genre: reportage

Emne: sport

Sprogbruger

Efternavn: Klysner

Køn: mand

Fornavn: Tonny

Uddannelse: journalist

Erhverv: journalist

Sprogvariant: rigssprog

Fødselsår: 1942

Fødested: København

sprogkyndig, for gengiver man spontant talesprog i skriftlig form, må fx sætningsbrud, fortællelser, tøven og stammen angives af indtasteren, hvis ordbogens redaktører og andre brugere af korpus skal kunne hitte rede i det sagte. Opgaven kræver desuden, at indtasteren skal være helt sikker i sin retskrivning, for søgeprogrammerne vil jo ikke uden videre kunne finde ord, der er stavet forkert. Indtastning kommer man som regel heller ikke uden om, når kravet om repræsentativitet indebærer, at korpus skal indeholde tekster fra medier og genrer som fx tegneserier, tv- og radioudsendelser, private dokumenter som breve og dagbøger samt småtryk som foldere, brochurer og reklametryksager – for nu at nævne nogle få eksempler.

20.000 korpusenheder

Opgaven med at opbygge et elektronisk tekstkorpus er dog ikke løst, alene ved at gengive tekst og tale som elektronisk skrift. Hver enkelt tekst skal klassificeres med en beskrivelse af teksttype og sprogbruger. Den enkelte tekst kaldes for en *korpusenhed*. En korpusenhed kan være stor eller lille af omfang – lige fra en privat meddelelse på fem linjer til en hel bog på flere hundrede sider. DDO's tekstkorpus kommer til at indeholde op mod 20.000 korpusenheder, der hver forsynes med nogle faste oplysninger såsom præcis kildeangivelse i form af titel, sidehenvisning og datering, samt angivelse af, om der er restriktioner på teksten – fx et krav om anonymisering, hvis der er tale om private papirer. Det er trods alt de færreste, der vil have citeret deres hede kærlighedserklæringer til Lola fra 9. B med navns nævnelse i en ordbog, der udkommer i et førsteoplæg på 10.000 eksemplarer!

Teksttype og sprogbruger

Når kilden er angivet, skal korpusenheden beskrives nærmere. Er det alment sprog eller fagligt sprog? Skriftsprog eller talesprog? Stammer den fra en professionel sprogbruger eller en lægmand, henvender den sig til offentligheden eller til en snæver, privat kreds? Er det fx en ung, der henvender sig til en voksen, eller en voksen til en voksen? Hvilket medium stammer teksten fra? Hvilken genre tilhører den? Hvilket emne handler den om?

Det er ikke så ligetil at opstille en dækkende fortegnelse over et moderne informationssamfunds udtryksformer. Et par eksempler: Umiddelbart skulle man tro, at i det mindste antallet af medier var til at overskue: tv, radio, avis, bog og et par stykker til, så skulle man vel være nogenlunde dækket ind? Nej. Telefonen spiller efterhånden en stor rolle i hverdagen. Borgerne får tilbudt alt fra seksuelle ydelser til professionel læge- og socialrådgivning pr. telefon. Hvordan skal man klassificere de skriftlige forlæg til telefoniske serviceydelser, som de venlige forfattere har stillet til rådighed for redaktionen? Et forsikringsfirma sender et kassettebånd ud til forsikringstagerne med indtalte oplysninger om dækning af skadesomkostninger ved ulykker, og straks må DDO's redaktion træffe beslutning om, hvorvidt det er hensigtsmæssigt at oprette en ny medietype, »fonogram«, i fortegnelsen. En medarbejder opdager en ny, interessant betydning af et ord i teksten på en mælkekarton – hvem ville umiddelbart have tænkt på »emballage« som et sprogligt medium?

Oplysninger om sprogbrugeren er også relevante. Hvis det er muligt, registreres navn, uddannelse, sprogvariant (rigsmåls- eller regionalsprogtalende), erhverv, fødselsår og fødested. Hvis man tænker på, at der i et enkelt doku-

mentarprogram i fjernsynet kan optræde mere end 30 forskellige sprogbrugere, vil man forstå, at der også her ligger noget af et herkulesarbejde.

Korpussets anvendelse

Som belønning for alt besværet får redaktionen et særdeles effektivt værktøj at råde over. Et elektronisk tekstkorpus som det beskrevne giver mulighed for at foretage præcise søgninger til gavn for redigeringen, der fuldt kompenserer for den tid og de resurser, der investeres i opbygningen af korpus. Medarbejderne vil finde oplysninger om ords hyppighed, der skal indgå i overvejelserne over, hvilke ord der skal med i ordbogen – »mindre end 4 forekomster ud af 40 millioner ord er ingen forekomst«, lyder en tommelfingerregel.

Og artiklernes angivelse af nye variantbetydningers fordeling i forskellige aldersgrupper kommer ikke til at bygge på mere eller mindre vage fornemmelser, men på solid videnskabelig dokumentation. Et konkret eksempel: En søgning på verbet *imødegå* kan vise, at ordet hos unge har udviklet en ny betydning stik modsat det oprindelige: Ordet betyder »modsiges« hos ældre uanset køn, erhverv og uddannelse, mens det hos gruppen af unge sprogbrugere tværtimod betyder »bifalde«. Korpus-

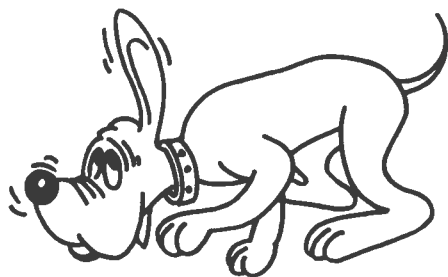
set kan også give god besked om ordenes stilistiske valør.

En yderligere gevinst ved opbygningen af et elektronisk tekstkorpus er, at det ikke kun er Den Danske Ordbogs medarbejdere, der kan drage nytte af det, men også alle andre, der beskæftiger sig videnskabeligt med sproget. Skulle en fremtidig udgave af Retskrivningsordbogen give anledning til en ny »majonæsekrig«, vil stridens parter kunne forliges med en rask søgning i korpus. Hvis nævnet godkender en stavemåde, som vækker almenhedens misfald, har Retskrivningsordbogens redaktion et stærkt kort på hånden, hvis den sort på hvidt kan dokumentere, at formen stort set er lige så hyppig blandt fx 30-40-årige professionelle, højtuddannede skribenter som blandt 9-16-årige skoleelever.

SpORDhund

I løbet af det år, arbejdet med DDO har stået på, har vi gang på gang haft grund til at glæde os over den interesse og imødekommethed, vi har mødt hos næsten alle – privatpersoner såvel som virksomheder og institutioner – under indsamlingen af tekster til korpuset.

Når nu interessen for det danske sprog er så udbredt i befolkningen, hvorfor så ikke give en større offentlighed mulighed for at bidrage til en be-

SPORDHUND

skrivelse af den sproglige udvikling, den selv har del i? September 1992 lancerede DDO en hvervekampagne i FDB's medlemsblad Samvirke. Bladets læsere blev opfordret til at blive spORDhunde for Den Danske Ordbog. SpORDhundeaspiranterne blev bedt om at skrive eller ringe til redaktionen og meddele navn og adresse. Derefter ville de modtage en vejledning i at registrere sproglige iagttagelser. Det indsamlede materiale ville blive registreret i en database.

Interessen viste sig som ventet at være stor. Dags dato (25. november 1992) er der registreret mere end 550 spORDhunde, og der kommer stadig flere til. SpORDhundekorpset er bredt sammensat mht. køn, uddannelse og profession. Man forpligter sig ikke til at levere ord, når man har meldt sig som spORDhund, men bidrag honoreres med en T-shirt påtrykt teksten »SPORDHUND FOR DEN DANSKE ORDBOG« – og æren ikke at forglemme.

Af de 128 personer, der indtil nu har indsendt materiale, har adskillige vist både ildhu og kompetence: Én har i løbet af et par måneder udfyldt ikke mindre end 112 sedler, og ikke få er registreret med over 30 bidrag. Materialet består d.d. af ca. 2000 sedler, og tallet bliver sandsynligvis mangedoblet med tiden. Det ser allerede nu ud til, at det broget sammensatte spORDhundekorps vil bidrage mærkbart til at gøre ordbogen til det nyttige redskab for hele befolkningen, den gerne skulle blive.

Mål & Mæles læsere opfordres hermed til at melde sig som spORDhunde for den nye ordbog. Ring til Den Danske Ordbogs automatiske telefonsvarer tlf. 31 54 25 95 eller skriv til redaktionen på adressen:

Den Danske Ordbog
Københavns Universitet
Njalsgade 80
2300 København S

DDO's redaktion håber ved en senere lejlighed at vende tilbage i disse spalter med underretning om projektets gang og eksempler på færdigredigerede artikler.

Den Danske Ordbogs medarbejdere er d.d. (nævnt i alfabetisk rækkefølge): Henrik Andersson, Dorthe Duncker, Ebba Hjorth, Iver Kjær, Kjeld Kristensen, Ole Norling-Christensen, Jann Scheuer og Rose Marie Spooner.

Løsninger til Sprogviden

1. Ingen danske ord ender på -gt, medmindre t'et er en bøjningsendelse. *Lugt* er således et ord udefra, nemlig fra tysk. Det samme gælder *træffe*: ingen danske ord indeholder -ff-. Det eneste danske ord som begynder med p, er *på*; *pris* er altså fremmed (fra latin over tysk).
2. Det skal naturligvis være *våbenstilstand* (våben-stilstand).
3. Hvis *han* er statsministeren, er det tryk-svagt; er det finansministeren, er det tryk-stærkt.
4. Frederikshavn, Firenze, Fredericia, Oslo, Milano, Middelfart, Sakskøbing, Sorø, Frederikssund.
5. Forskellen mellem fælleskøn (en have, haven ... den) og intetkøn (et hus, huset, ... det) er ophævet i flertal (haverne ... de, husene ... de). Ord der kun findes i flertal viser derfor ikke deres køn ved bøjnings-sendelser. Men man kan se kønnet i forbindelse *en/et af* ...:
et af kronregalierne, en af hans spilop-per, en af mine værste trængsler, en af tyvekosterne, et af disse viktualier.
6. *Billedkommode*, *støttepædagog*, *comakasse* og *husalter* er slang for fjernsyn. *Spekulatoren* er slang for 'hovedet', *knappkasse* for 'harmonika' og *snorketræ* for 'pibe'.
7. Majonæse, tjekke, resurse, panalhus, jogurt og bagerst.
8. Et diplomatarium er en samling af håndskrifter, dvs. diplomer og breve.
9. Ordet *trækprocent* blev først brugt i forbindelse med indførelse af kildeskat i 1969. *Mellemlang* er fra 1965, *menneskeskabt* (jf. engelsk *man made*) fra 1961, og *landskinke* optrådte først i 1966. Derimod er *stenblind* ('helt blind' fællesnordisk (fra år ca. 200-800). *Spradebasse* er ældre nydansk (fra 1500-1700), og *midlertidig* er afledt i 1700-tallet af *imidlertid*.
10. De fleste håndbøger hælder til forklaring d med demokraternes O.K. klub efter stedet Old Kinderhook nær Albany i staten New York. Men både forklaring a (all correct) og forklaring b (*oke* fra choctaw) findes i håndbøgerne. Der findes adskilligt flere forklaringer, men ikke en eneste sikker! Derimod er Olle Knutson et påhit.

Sprogviden

1. Nogle af de nedenstående ord er lånt ind i dansk fra andre sprog. Hvilke? lugt, måne, pris, stol, træffe, vindue
2. Hvad er forkert i følgende sætning: Den for ti dage siden indgæede våben-tilstand, der hængte i en tynd tråd, blev brudt ved daggry i dag.

Denne sætning er flertydig, når man læser den: Hvem er det der er under pres? Men i udtalen kan man klart markere de to betydninger uden at lave om på ordlyden. Hvordan?
4. Her kommer nogle danske og udenlandske bynavne i forældet form. Hvordan er de moderne former: Fladstrand, Florens, Frederiksodde, Kristiania, Majland, Melfar, Saxtorp, Soer, Ude Sundby.
5. Hvilke af følgende ord er fælleskøn og hvilke intetkøn? kronregalier, spilopper, trængsler, tyvekoster, viktualier.
6. Hvilke af disse ord er slang med betydningen 'fjernsyn'? billedkommode, støttepædagog, spekulatoren, knapkasse, comakasse, husalter, snorketræ.
7. Hvordan kan man også stave disse ord ifølge Retskrivningsordbogen (1986)? mayonnaise, checke, ressource, pen-nalhus, yoghurt, bagest.
8. Hvad betyder *diplomatarium*?
 - a. udenrigsministerium
 - b. slang for ambassade
 - c. samling af diplomer og breve
 - d. lokale hvorfra diplomer og hædersbevisninger uddeles
9. Hvilke af disse ord er nye i dansk, dvs. er første gang brugt efter 1960? stenblind, trækprocent, landskinke, spradebasse, menneskeskabt, mel-lemlang, midlertidig.
10. Hvad kommer *ok* (ja, i orden) af?
 - a. all correct, med humoristisk fejlstavning af de første bogsta-ver.
 - b. *oke*, et ord på indianersproget choctaw, med betydningen 'ja, det er'.
 - c. Olle Knutson, en svensk amerikane-r, der rationaliserede en del af fødevareindustrien i 1920'erne.
 - d. Demokraternes O. K. klub, op-kaldt efter Martin Van Burens (præsident 1837-41) fødested.